

मुख्यपृष्ठ निर्मितीप्रक्रियेमागाची प्रक्रिया

“मावळतीला येणारा एकटेपणा दाखवायचा होता; परंतु त्यात कर्कशेपणा वाटायला नको होता. सांजवेळच्या पिवळ्या केशरी रंगाच्या छटा हिरवाईतून झिरपताहेत... तर कुठे ही झाडांची हिरवाई काळपटपणाकडे झुकतेय. आयुष्याच्या मावळतीला सान्याच गोष्टी एकमेकांत मिसळून जाताहेत, सुखदुखाची जशी सरमिसळ होते तसाच हा निसर्गाही मिसळून जातोय. या सान्यामध्ये शेवटी एक एकाकी मानवाकृती पाठमोरी, निसर्गाशी तादात्म्य पावलेली दाखवली. एकाच बाजूची बाह्यरेषा दाखवून उरलेली आकृती निसर्गातच विलीन झाल्याचे दाखवले. जणू हा एकाकीपणा तो निसर्गालाच समर्पित करतो आहे.”

वार्धक्याने येणारी हतबलता, कौटुंबिक समस्या आणि एकाकीपणाचे चित्रण असलेली ल.सि. जाधव यांची काढबंरी मुख्यपृष्ठासाठी शिरीष घाटे यांच्याकडे आली तेव्हा यासाठी कसा विचार करावा लागला, हे त्यांनीच स्पष्ट केले आहे. काढबंरीचे नाव आहे ‘मावळतीची उन्हे’.

आपण वाचक म्हणून मुख्यपृष्ठाकडे पाहतो तेव्हा काय विचार करतो, असा प्रश्न विचारला तर आपण त्याचे ठामपणे उत्तर देऊ शकू, याची खात्री देणे अवघड ठरेल. मुख्यपृष्ठावर दिसणारे चित्र, त्यातल्या आकृती, रंग, अक्षरे जी डोळ्यांना दिसतात, ती आकर्षक आहेत, लक्ष वेधून घेणारी आहेत, इतकीच संबंध सांगणारी माहिती. मुख्यपृष्ठावरील रंग भडक असलील तर त्याचा विचार कुठेतरी जोडता येईल का, हे मनात येते; परंतु चित्र अमूर्त असेल तर संपेलच सगळे. आतला आशय काय असेल, विषयाला तो कितपत न्याय देणारा असेल, हे पटकन लक्षात येतेच असे नाही. मात्र तेच मुख्यपृष्ठ बोलके असेल, भिडणारे असेल तर त्याची उत्सुकता नक्कीच जाणवते.

वास्तविक पुस्तकाचे मुख्यपृष्ठ हे त्याच्या आशयाकडे घेऊन जाणारी एक वाट असते, जिला आपण चित्रवाट म्हणू शकतो. हा आशय वाचकापर्यंत पोहोचवण्याची जबाबदारी चित्रकारावर असते. परंतु संपूर्णपणे त्याचीच ती जबाबदारी असते का? पूर्वी पुस्तके, मासिके याच्या मुख्यपृष्ठावर मानवी आकृती असत, परंतु त्या सुंदर, रेखीव आणि आकर्षक असत. त्यांचा पुस्तकातील संपूर्ण आशयाची संबंध असायचा, म्हणजे त्या चित्रवाटेने आशयापर्यंत पोच होता यायचे, असे खात्रीने सांगता यायचे नाही. परंतु अलीकडील चार-पाच दशकांत मुख्यपृष्ठाबाबत चांगलीच सजगता आलेली आहे. शेवटी पुस्तक हे प्रकाशकासाठी विक्रीमूल्य देणारे प्रॉडक्ट आहे. तेव्हा त्याच्या मताला असणारे महत्त्व प्राधान्याने विचारात घ्यावे लागणार. यात लेखकाचीही मुख्यपृष्ठाबाबत काही मते असू शकतात. तीही विचारात घेणे महत्त्वाचे असते. म्हणजेच एका पुस्तकाच्या मुख्यपृष्ठासाठी लेखक, प्रकाशक आणि चित्रकार अशा तिघांचा विचारविनिमय इथे अपेक्षित आहे आणि ते ज्याच्यासाठी करायचा आहे तो आहे वाचक.

लेखक व प्रकाशक यांच्या तुलनेत चित्रकाराच्या विचारला अधिक महत्त्व आहे. ब्रश आणि रंग यांचा संगम त्याच्या विचाराना मूर्त रूप

ग्रंथपान

चांगदेव काळे

संपर्क : ९८६९२०७४०३

पुस्तकांच्या चित्रवाटा शिरीष घाटे

देणारा असतो. ते मूर्तरूप साकाराताना चित्रकार कसा विचार करतो याचा अंदाज करणे तसे कठीण आहे. आजपर्यंत अशा विचारांची पुस्तके फारशी उपलब्ध झालेली नाहीत. परंतु शिरीष घाटे यांनी एक पाऊलवाट आपल्याला परिचयाची करून दिली आहे, तिचे नाव आहे ‘पुस्तकांच्या चित्रवाटा’.

गेली चाळीस वर्ष शिरीष घाटे पुस्तके, मासिके यांची मुख्यपृष्ठ तयार करत आले आहेत. पुस्तकांचे, कवितेचे, कथेचे चित्र साकार करण्यापूर्वी त्याचे संपूर्ण वाचन करणे, ही त्यांची प्राथमिक अट आहे. त्यानंतर नजरेसमोर तरळणारे चित्र आशयाला न्याय देणारे किती आहे, याचा ते विचार करतात. यासाठी त्यावर मेहनत घेतात. संस्कार करतात. ही मेहनत किती विचारांची परिवर्तने झेलणारी असते, ते वाचल्यानंतर लक्षात घेते.

आशयाला काळाचे, उंचीखोलीचे, विविध परिमाणांच्या मितीचे बंधन असते तर कधी ते पार झुगारून दिलेले असते. अशावेळी चित्रकाराचा खरा कस लागतो. साहित्यिक, प्रकाशक मान्यवर असले, त्यांच्या मूर्त व अमूर्त कल्पकता आकलनाला छेद देणाऱ्या असतील तर चित्रकारासाठीते मोठे आव्हान ठरते. ‘गिरणीतले दिवस’ या आत्मकथनासाठी चिमणीचं (धुराड) साकाराताना दाखवलेली कल्पकता, ‘माधवी’ या गीतसंग्रहासाठी योजलेला कोकीळ, ‘यथा कांडंच... कांडंच’साठी योजलेला लाटांचा लयबद्ध ताल आणि त्यावर तरंगाणरे देन औंडकेंची कल्पना, ‘पुन्हा अकवरमाशी’ या आत्मचित्रातील धारदार अनुभवांचा पुनःप्रत्यय देण्यासाठी वापरलेली धारदार सुरी, अशा विविध कल्पक सुंदर अनुभवांचा पट आपल्यासमोर लेखक चित्रकार शिरीष घाटे यांनी उलगडून दाखवलेला आहे.

कुसुमाग्रज, बा.ह. कल्याणकर, यू.म. पठीण, शरणकुमार लिंबाळे, त्रां.वि. सरदेशमुख, निर्मलकुमार फडफुले अशा मान्यवर थोर साहित्यिकांसोबत अनेक मोठ्या प्रकाशन संस्थांसोबत काम करण्याचा आनंद आणि प्रत्येकवेळी मिळालेला वेगवेगळा अनुभव, यांचे चित्रण अगदी मोजक्या शब्दात लेखकाने केलेले आहे. त्यातून त्यांची प्रत्येक कलाकृतीकडे पाहण्याची कलादृष्टी आणि विचारांची प्रगल्भता उत्कटपणे दिसून आली आहे. त्यासाठी मुख्यपृष्ठ आणि त्याचे निरूपण अशी सुंदर मांडणी केली आहे. त्यामुळे रंगावृत्ती आणि अक्षरभाव एकाच वेळी आपल्याला अनुभवता येतात.

‘पुस्तकांच्या चित्रवाटा’साठी शिरीष घाटे यांनी लिहिलेले मनोगत त्यांच्या चार दशकाच्या वाटचालीचा प्रवास कसा झाला त्याचा परिचय थोडक्यात करून देणारे आहे. कलासमीक्षक दीपक घारे यांनी शिरीष घाटे यांच्या वित्रशीलीची वैशिष्ट्ये सुंदरपणे समजावून सांगितलेली आहेत. शिरीष घाटे यांचे कौतुक करतानाच मुख्यपृष्ठाविषयीचा दृष्टिकोनही ते स्पष्ट करतात. मुख्यपृष्ठांमागची निर्मितीप्रक्रिया समजून घेण्यासाठी हे पुस्तक नक्कीच मार्गदर्शक ठरावे, असे आहे.

मूल्य ७५० रुपये सवलतीत ४५० रुपये

अंतर्यामी झुँझार स्त्रीची दमदार कथा

“राणी भातुकलीचा दुसरा डावपण हरली. पहिल्या डावात राणी तिचा मुकुट बरोबर घेऊन आली होती. दुसऱ्या राजाने तिचा मुकुटही हिरावून त्याची नासधूस केली होती. बोडकी राणी आता रस्तोरस्ती फिरते आहे तिचा हरवलेला मुकुट शोधीत! बाहेर झिम्माड पाऊस लागलाय. दरे-खिडक्या लावल्या तरी मांत्रिकासारखा त्याच्याबरोबर घेऊन जातोय त्या स्वप्नांच्या गावाला जिथे तिला दिसतो केवळ स्वप्नांचा पाचोळा!”

आयुष्य अनेक रंगांनी फुलत असते. कधी जन्मतःच ते रंग सोबत आलेले असतात, कधी स्वतःच्या मर्जीने, इच्छेने, आवडीने त्यांची निवड केली जाते. सगळे काही आपल्या मनाप्रमाणे व्हावे, त्या रंगात ऊऱ्यून जावे मनसोक्त आणि आनंदाच्या, सुखाच्या हिंदोळ्यावर आयुष्याला झोकून घावे, ही असते प्रत्येकाची अपेक्षा त्याच्या जीवनाकडून. ज्याला आपण आयुष्य म्हणतो. सुखासमाधानाच्या, आनंदाच्या रंगांनी माखलेले आयुष्य. मग त्यासाठी तयारी असते सर्वस्व झोकून देण्याची, पारंपरिक पाश तोहून टाकण्याची. त्यात एकच केंद्रबिंदू असतो, पूर्णत्वाचा. परंतु त्याला छेद गेला तर हे पूर्णत्व ठरते एक फुगा आणि संपूर्ण अस्तित्वच पणाला लागते, ठरते ते फक्त पोकळ, रिक्त स्वरूपात. म्हणून आयुष्य संपले असे होते का? जी कोवळ्या मनाची, हळव्या हृदयाची असतात, ती कोलमङ्घन पडतातही, पण जी जिज्ञीने पुन्हा पुन्हा उभी राहतात, आयुष्य त्यांचेही असते, पूर्णत्वावरुद्धे पुन्हा जाऊ पाहणारे. अशा पूर्ण-अपूर्णतेचा हिंदोळा अनेकांच्या आयुष्यात झुलत असतो. त्याचे प्रतिनिधित्व करते सावित्री. या सावित्रीची कहाणी आपल्याला वाचायला मिळते ती ‘रिक्त-विरक्त’ या कांदंबरीतून. ही कांदंबरी लिहिली आहे सुप्रसिद्ध कवयित्री छाया कोरेगावकर यांनी.

सावित्री ही मनस्वी व्यक्तिरेखा आहे. आपले आयुष्य आपले आहे, ते आपण कसेही जगू शकतो असा कुठलाही भ्रम मनात न ठेवता, स्वच्छंदीपणाला थारा न देता जगू पाहते ती प्रेमाच्या बळावर. निस्सीम, निखळ, निर्मल प्रेम. या प्रेमाची अलवार, हळुवार आविष्कृत कहाणी मात्र दाहकतेच्या निखाच्यावर करपली जाते. वेडे मन प्रेमासाठी किती दिव्य करायला राजी होते आणि किती दिव्यातून तिला अनिपरीक्षा घावी लागते, हे फक्त सावित्रीच सांगू शकते.

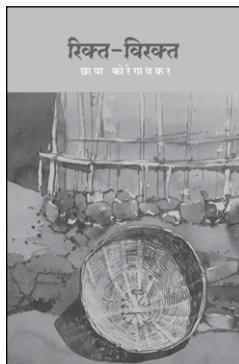
सावित्री ज्या परिधात आपले अस्तित्व शोधू पाहते, त्या परिघावर आहेत विराज आणि आदिनाथ. या दोन्हीच्या जोडीला आहेत विराजचे आईवडील, सावित्रीचे आईवडील, मित्र विशाल, सुशीला, सुलभा, मेहतामऱ्डम. यांच्या जोडीला आहे राजकारण जातिव्यवस्थेचे, समाजकारणाचे आणि सामाजिक भानाचे. सावित्री हा परीघ भेटून स्वतःचे अस्तित्व सिद्ध करते, तरीही तिच्या वाट्याला आलेल्या चढउतारांनी ती शेवटी कुठे आहे, असा प्रश्न स्वतःला विचारते.

कांदंबरीलेखन करताना अनेक पातळ्यांची व्यवधाने सांभाळावी लागतात. कथानक सशक्त असावे लागतेच, परंतु त्याच्या पाठीशी उमे

ग्रंथपान

रिक्त-विरक्त
छाया कोरेगांवकर

असणारे वातावरण विरळ न होऊ देता ते सातत्याने व्यक्तिरेखांच्या भूमिकेसोबत घटू विणीसारखे गुफलेले आहे, असा भास वाचकाच्या मनावर ठसावा लागतो. व्यक्तिरेखा म्हणजे लेखकाच्या हातातील खेळणी नव्हेत, त्यांना हवे तसे खेळण्यासाठी. तर भावभावना, संवेदना, मानसिक अवस्था, त्यांचा वैचारिक स्तर यांचे भान जपत जिवंतपणाचा आविष्कार दृढ व्हावा लागतो. एकदा सुरु झालेला प्रवास हा प्रवाहासारखा पुढेच जावा लागतो, परंतु त्यांची आरंभाशी असलेली नाळ तुटणार नाही, याची काळजी घावी लागते. लेखिका छाया कोरेगांवकर यांचा कांदंबरीलेखनाचा हा पहिलाच प्रयत्न आहे, तरीही त्यांनी हे पहिलटपण पूर्णपणे प्रस्थापितात परिवर्तित केलेले आहे. सकस, दमदार असे त्यांचे हे पदार्पण आहे. कांदंबरीलेखनाचे सर्व संकेत त्यांनी चोखपणे पाळले आहेत, असे नव्हे तर त्याहीपुढे स्वतःचे अस्तित्व सिद्ध केलेले आहे, एक सशक्त कांदंबरीकार म्हणून. जात आहे पण तिचे भांडवल नाही, अपराध आहे पण कोलमडणे नाही, कोंडमारा आहे पण त्याच्यावरची हतबलता नाही. एका स्त्रीच्या भवताल आणि अवकाश मनस्वीपणे रेखाटलेला आहे.

एकूण छप्पन्न प्रकरणांत या कांदंबरीची मांडणी आहे. तिला लेखिकेच्या स्वतंत्र डौलदार शैलीचा साज आहे. ‘बाईनं शरीरसुखावर भाष्य करणं म्हणजे अगोचरपणा, निर्लज्जपणा अशा रुढी-परंपरांच्या जोखडाखाली दबलेली बाई कुठे आणि कशी तक्रार करणार?’ ‘खालच्या जातीतरी बाई आपल्या खुर्चीला खुर्ची लावून बसते, टेचात राहते, हे पचवण्यासारखं नाही यांना.’ ‘आदिनाथचा वावर नसलेलं घर स्टार्चच्या साडीसारखं बोचत राहायचं तिला.’ ‘रोशणाईने झगगगलेलं खादं सभागृह अचानक वीज गेल्यावर काळोखात बुझून जावं तसं झालं.’ यासारखी विचारांची आणि भावावस्थांची वाक्ये त्या व्यक्तिरेखांची उंची तर वाढवतातच शिवाय कथानकाची वीणही पीळदार करतात. ही कांदंबरी कायम स्मरणात राहील, ती याच अधिष्ठानामुळे.

छाया कोरेगांवकर या उत्तम कवयित्री असून, त्यांचे ‘एक अवकाश माझांही’ आणि ‘आकांत प्रिय माझा’ हे कवितासंग्रह प्रकाशित आहेत. विविध नियतकालिकांतून त्यांचे लेखन प्रसिद्ध झाले, होत आहे. ‘सामाजिक कार्यकर्ती’ ही ओळख त्यांच्या कार्यातून सिद्ध झाली आहे. डॉ. प्रा. माया पंडित यांनी केलेले अभ्यासपूर्ण विवेचन पुस्तकाच्या ब्लर्बवर आहे. मुख्यपृष्ठाची सजावट देवेंद्र उबाळे यांनी केलेली आहे.

मूल्य ४०० रुपये सवलतीत २४० रुपये

पाऊलखुणांवरून पायवाटेकडे

'डॉ. भाभा हे अतिशय सुसंस्कृत, कलाप्रेमी व सरस्वी उपासक असे वैज्ञानिक होते. त्यांच्या मनात देशप्रेम, विज्ञानाची ओढ आणि सामाजिक बांधिलकी हे गुण उपजतच होते. ह्या गुणांमुळे देशासाठी काहीतरी जबरदस्त करावे असे त्यांना सारखे वाटत होते. तसे स्वप्न ते नित्य पाहतही होते. असे स्वप्नदृष्टे लोक एकट्याच्या ताकदीवर मोठमोठे पर्वतही हलवू शकतात. त्यांच्या डोळ्स श्रद्धेला जेव्हा अथक कार्याचे व विज्ञानिष्ठ विचारांचे अधिष्ठान लाभते, तेव्हा त्याच्या हातून काहीतरी भव्यदिव्य घडते. डॉ. भाभांच्या बाबतीत नेमके असेच घडत गेले.''

विज्ञान आपण शाळा-कॉलेजात शिकतो ते नेमके कोणत्या शाखेचे आहे, हे न कल्याणाच्या वयात. पुढे आपण अफाट गप्पा मारतो, विज्ञानाने किती झेप घेतली या थाटात. तेव्हाही आपले ज्ञान विज्ञानाची शाखा डावलूनच उथळपणे व्यक्त झालेले असते. यात साधारण ओळखव होते ती रसायनशास्त्र, भौतिकशास्त्र, जीवशास्त्र यांची. परंतु त्याच्यापुढील अनेक शाखा आहेत, जशा गणित, जैवतंत्र, वनस्पती, सुक्षमजीव, प्राणी, जलरसायन, आण्यिक चुंबकीय, विद्युत, प्रकाश या शास्त्राच्या शाखा आहेत, हे आपल्याला कळते ते डॉ. शरद काळे यांच्यासारख्या विज्ञानांच्या जगात वावरणाऱ्या वैज्ञानिकांच्या लेखनातून आणि आपण स्तिमित होतो, विज्ञान खरेच किती शाखांतून विभागलेले आहे. त्यात आपल्याकडून आणखी एक गैरसमजातून गफलत होते, विज्ञानाच्या शाखेला आपण स्वतंत्र एका कप्प्यात कोऱ्हून टाकतो. प्रत्यक्षात तसे कप्पे नसतात, तर हे सारे कप्पे परस्परांना पूरक असतात, हे सखोल अभ्यासानंतर लक्षात येते, हेही डॉ. शरद काळे स्पष्ट करतात आणि आपली विज्ञानाकडे पाहण्याची दृष्टी आपोआपच विशाल होते.

'विज्ञानाचा पाऊलखुणा' हे डॉ. शरद काळे यांचे पुस्तक आपल्याला विज्ञानाच्या विविध शाखांचा परिचय करून देते, तसा ज्यांनी विज्ञानाची विविध क्षेत्रे आपल्या सखोल अभ्यासाने, संशोधनाने सगळ्यासाठी उघडली, विस्तारली, उपलब्ध करून दिली, त्या थोर शास्त्रज्ञांचा परिचय करून दिलेला आहे. या पुस्तकात तब्बल पन्नास शास्त्रज्ञांचा परिचय आहे. लिओनार्दो दा विची या पंधराव्या शतकातील शास्त्रज्ञ चित्रकारापासून आताचे डॉ. अनिल काकोडकरपर्यंतच्या विविध मान्यवर थोर शास्त्रज्ञांचा हा परिचय आहे. भौतिक क्षेत्रातील विश्वामित्र डॉ. सी.व्ही. रामन, भारताचे अणुशिल्पकार डॉ. होमी जहांगीर भाभा, तात्यांची उत्क्रांती सिद्ध करणारे डॉ. सुब्रमण्यम चंद्रशेखर, भारतीय अवकाश संशोधनाचे प्रणेते डॉ. विक्रम साराभाई, भारतीय हरितक्रांतीचे जनक एम.एस. स्वामीनाथन, 'अग्निपंखकार' डॉ. एपीजे अब्दुल कलाम या भारतीय शास्त्रज्ञांचा यात समावेश आहे.

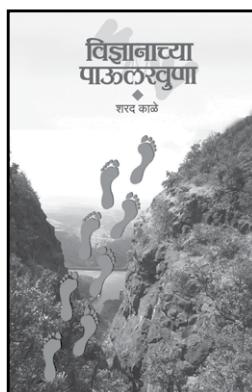
डॉ. शरद काळे यांनी सदर शास्त्रज्ञांचा परिचय करून देताना, लावलेले शोध, शोधाचे घटकांसह असलेले विश्लेषण, त्यांचे परिणाम, त्यासाठी केलेले अविरत प्रयत्न, आलेले अपयश, त्यावेळेची

ग्रंथपान

विज्ञानाच्या पाऊलखुणा

शरद काळे

खेदाची बाब आहे.

शास्त्रज्ञांच्या यशापयशाच्या घटना अनेक आहेत. लुई पाश्वर यांच्या या रेबीज आणि अऱ्हेक्सवरील लसीच्या शोधात असेच आश्वर्य दडलेले आहे. त्याविषयी लेखक लिहितात, "कधी कधी विजय आणि पराजय यांच्या सीमा एवढया पुस्त असतात की एकाचे रूपांतर दुस्सायत कधी होईल हे सांगता येत नाही याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे लुई पाश्वरचा प्रयोग."

विज्ञान विषय हा नेहमीच क्लिष्ट समजला जातो, परंतु लेखक डॉ. काळे यांनी समजाला सैल केले आहे. सोप्या आणि सरळ भाषेत लेखन वाचकांच्या हाती जाईल याची काळजी त्यांनी घेतलेली आहे.

डॉ. शरद काळे हे निष्णात जीवशास्त्रज्ञ आहेत. त्यांच्या संशोधनाचा, अभ्यासाचा विषय एक दिसत असला तरी त्यासाठी अनेक विज्ञानशाखांचा त्यात समावेश आहे. त्यामुळे विविध शास्त्रज्ञ आपोआपच त्यात अभ्यासाचे विषय ठरते आहेत. साहजिक्य ते सगळे या लेखनात सहजपणे आलेले आहे. परिणामी एक चांगला ग्रंथ विज्ञानप्रेर्मीसाठी उपलब्ध झाला आहे.

डॉ. राजेंद्र देवपूरकर आणि सुनील नरहर सहस्रबुद्धे यांच्या अभ्यासपूर्ण अशा दोन प्रस्तावना या ग्रंथाला लाभल्या आहेत. डॉ. शरद काळ यांचे मनोगतदेखील त्यांचा दृष्टिकोन व्यक्त करणारे आहे. सतीश भावसार यांचे आशयसंपन्न मुख्यपृष्ठ सुंदरच!

मूल्य ४०० रुपये सवलतीत २४० रुपये

सर्वांगीण परिस्थिती, शास्त्रज्ञांचा दृष्टिकोन, त्यांचा ध्यास आणि ध्येय, त्यांची कौटुंबिक पार्श्वभूमी, व्यक्तिमत्त्व, छंद, आवड, लाभलेले सहकारी, त्यांचे कॉलेज, प्रयोगशाळा, शिष्यवृत्ती, लाभलेले सन्मान आणि पुरस्कार, लावलेल्या शोधाची उपयुक्तता, जन्म-मृत्यूचे सन आणि दिनांक असा सर्व बाजूने घेतलेला शोध वाचकांच्या हाती दिलेला आहे, तो तसा देयाची अतिशय अभ्यासपूर्ण काळजी घेतलेली आहे. त्यामुळे एकेक तारा मोत्यासारखा अस्सल ठळकपणे आपल्यासमोर दृश्यमान होतो आणि त्यांची सुंदर प्रभा आपल्याला अंतर्बाह्य उजळून टाकते.

या पन्नास निवडक शास्त्रज्ञांच्या शोधकथा आणि त्यांच्या जीवनकथा थोडक्यात देयामागचा लेखकाचा हेतू आहेत या 'पाऊलखुणा'वरून तरुण विज्ञानयात्रीना प्रेरणा मिळावी, त्यांनी त्यांची नवीन पाऊलखुणा तयार करावी. अंधश्रद्धा, अर्धवट ज्ञान, जादूटोणा यांचा जो समाजमनावर पगडा आहे तो कमी करून समाजात विज्ञानाची गोडी पुन्हा रुजावी. विज्ञानाचा इतिहास जिवंत करून तो नवीन पिढीपुढे मांडावा आणि त्यातून स्फूर्ती प्रदान करावी. यासाठी चालून गुडियरचे वाक्य लक्षात ठेवण्यासारखे आहे; ''जीवनाची किंमत डॉलर्सवर ठरत नसते. मी जो वृक्ष लावला आहे त्याची फळे दुसरा कुणी चाखत आहे ह्याबद्दल माझी तक्रान नाही, आपण लावलेल्या वृक्षाचा किंवा फळाचा कुणालाच उपयोग होत नसेल तर मात्र ती

स्त्रियांचा आणि समाजसंबंधाचा एक कॅलिडोस्कोप

“आपल्या समाजात चूक कोणाचीही असो शिक्षा मात्र स्त्रीलाच भोगावी लागते. मनस्ताप सहन करावा लागतो. आता माझ्या बाबतीतच बघ ना, समाज माझ्याकडे वेगळ्या दृष्टिकोनातून पाहतो. नातेवाईकांनी तर वाळीतच टाकलं. मात्र माझां आयुष्य ज्यांनी उद्धवस्त केलं ते निवांतपणे फिरत आहेत. समाजातून विरङ्गळून गेले आहेत. समाजाने त्यांना विनातक्रार स्वीकारले. विशेष म्हणजे त्यांचे संसार व्यवस्थित चालू आहेत. माझी काही चूक नसताना समाज माझ्याकडे बोट दाखवतो.”

आपल्या जगण्याविषयीच्या कल्पना लिंग-सापेक्षतेवर आधारलेल्या आहेत, हे सुधारणेच्या, पुढारलेल्या समाजाच्या नावाखाली किंतीही ज्ञाकण्याचा प्रयत्न केला तरी त्या तवंगासारख्या पृष्ठभागावर पसरलेल्याच दिसतात. हे सत्य पूर्वापार चालत आले, आजही त्याला तडा गेलेला नाही. पुरुषाला सगळे रान मोकळे असल्यासारखे वागण्याची मुझा असते, त्याच्या कुठल्याही अनैतिक, अपारंपरिक कृत्याला चाकोरीत सहज बसवले जाते. मात्र हा न्याय स्त्रीसाठी लागू करण्यात आपला हात आखडता राहतो. बदनामीच्या उंबरठ्यावर उभे करण्यासाठी सगळ्यांच्या नजरेच्या तलवारी सदैव उपसलेल्या असतात. पूर्वी समाज पुढारलेला नव्हता, आज तसे म्हणायला कुणाची जीभ रेटत नाही, परंतु स्त्रीच्या प्रत्येक पावलाची मोजमापे घेण्याची मानसिकता कुणालाच पुसून टाकता आलेली नाही आजही. यात तिचा दोष असो वा नसो. तिने चाकोरीच्या उंबरठ्याच्या आतच राहिले पाहिजे, असे प्रत्येकाला वाटत आले आहे. यात बाहेरचा समाज सजग आहेच परंतु तिच्या आप्त, कुटुंबातील प्रत्येकाचाही त्यात सहभाग असतो, हे आपण उघड्या डोळ्यांनी पाहतो आहोत. स्त्रीची होणारी कुंचंबणा, घुसमट, अगतिकता यात तिचे व्यक्तिमत्त्व करपले तर जातेच, पण आयुष्याची होणारी फरफट, अवहेलना, तिचे उरलेसुरले धैर्यही नासवून टाकले जाते, तरीही कुणाला त्यासाठी अपराधीपणा वाटत नाही; वाटतो तो अधिकारच. ‘मुक्ता’ कांदंबरीतील मुक्ता आपल्या पुढारलेल्या समाजात स्त्रीचे जगणे कसे आहे, त्याचे अंजन घालाणारे प्रतिनिधित्व करते.

मुक्ता संस्कारक्षम मोळ्या कौटुंबिक वातावरणात वावरलेली आहे. उच्च शिक्षणाची शिदोरी तिच्या हातात आहे. इतरांसारखे वैवाहिक सुखी आयुष्य जगण्याची स्वप्ने तिने पाहणे, यात अपारंपरिक असे काहीच नाही. तरुण वयात असणारी प्रेमसुलभ भावना फुलण्यात-बागडण्यात तिने स्वतःला अपराधी समजावे असे वावगेपण तिच्या ठायी असावे, असेही निरसपणे तिच्याकडे नाही. तरीही तिच्या वाटेवर फुलांच्या पायघड्या असण्याएवजी काट्यांनीच पेरणी करावी, याला कोणते दुर्दैव म्हणायचे!

विवाह, मुलगी, सुखी सासर असा अपेक्षित वरदानाचा अवकाश हाताशी आहे. नोकरीसारखा भक्कम आधार आयुष्याला उभारणी देण्यात खंबीरपणे पाठीशी आहे. तरीही या मधाळ आयुष्याचे पोळे आकार घेण्यापूर्वीच त्याला दुर्दैवाच्या गिधाडाची चोच छेडे देते आणि स्वप्नाचे मध साचत जाण्याएवजी थेंबाथेंबाने सांडत जाते. नवरा, मुलगी आणि

उरलासुरला समाज मग आपल्या चोची, नखांनी त्याचे उरलेसुरले सत्त्वही नासवून टाकतात, इतके की स्वतःला फुलांच्या प्रत्येक अवस्थेत, योजणारी मुक्ता त्याचे फुलांना कुस्करण्यापर्यंत मजल मारते. या प्राक्तनाला कोणती उपमा देणार!

मुक्ता एकटीच समज—गैरसमजाची बळी ठरते असे नाही. तिचे प्राक्तन जोडले गेले आहे ते तिची मुलगी—मनूशी. आईला दोष देणारी, द्वेष करणारी, आईला समजून घेणारी मनू करपली जाते, त्याला कारणीभूत ठरणारी असते ती आईच! आईचा पूर्वे तिहास, तिची स्वतंत्र अस्तित्व जपण्याची धडपड, हेही कारणच समजले जाते आणि एक आयुष्य पुन्हा पणाला लागते. मुक्ताची मैत्रीन सारा, दोन विवाहांनंतरही सुखाला पारखी राहते.

या सगळ्यांमध्ये अधोरेखित होते स्त्रीचे दुर्दैव! मुक्ताची बहीण सायलीदेखील अशाच दुर्दैवाची शिकार आहे. यातून एक अनुत्तरीत प्रश्न लेखिका आपल्यासमोर ठेवतात, ‘खरंच एवढं वाईट असतं का ग मुलगी होण? ’ आणि त्याचेळी लेखिका स्त्रीची दुसरी सक्षम बाजू समोर ठेवतात. स्त्री किंतीही कोलमझून पडली तरी ती वाकत नाही. तिच्या अंगी असते एक मोठी शक्ती, जिचे नाव आहे सहनशीलता! मुक्ता आयुष्याच्या पुढच्या पायऱ्यावर पाऊल टाकते ती याच शक्तीच्या जोरावर. आपल्या वाट्याला जे आले, त्यातून तावूनसुलाख्यून निघत आहोत, तरी हेच आयुष्य सुकरदेखील करता येते, त्यासाठी प्रयत्न करायचे. मात्र ते आयुष्य आपले नाही, इतरांच्या आयुष्यासाठी. त्यांच्या जीवनातले काटे दूर करून सुंगंधित फुलांची बाग त्यांच्यासाठी करायची. हा ध्येयासक्त प्रयत्न केवळ मनातल्या मनात न ठेवता ती तो सत्यात उतरवते आणि कथानकाची गुंफण या फुलबगेशी येऊन थांबते.

‘मुक्ता’ ही कांदंबरी वर्तमानकाळ आणि भूतकाळ अशा दोन्ही काळांचा हात हातात घालून उलगडत जाते. कांदंबरीच्या कथानकाला स्वतःचा वेग आहे तसा व्यक्त होण्यास एक आवेग आहे. करपत जाणाच्या कोमल मनाची घुसमट आहेच तरीही कलासक्त सौंदर्य टिपण्याची हळुवार तरलता त्यात पदोपदी जाणवत राहते. व्यक्तिरेखा साकार करताना भावना, जाणिवा आणि अनुकंपा यांचा समतोल नेमकेपणाने जपावा लागतो. तर त्या व्यक्तिरेखा उठावदारपणे वाचकासमोर उभ्या राहतात. ते कौशल्य इथे स्पष्टपणे दिसून येते. मोजक्याच पण ठळक व्यक्तिरेखा, कथानकाला बांधीच स्वरूपात ठेवणारे घोटीच प्रसंग आणि घटना, त्यांना साजेसे चपखल संवाद, यामुळे ही कांदंबरी आरंभापासून शेवटापर्यंत खिळवून ठेवण्यात यशस्वी झाली आहे. ही कांदंबरी मुक्ताची आहे तशीही मनू सावी, उदय, करण, सख् यांचीही आहे.

चौकेर लेखन करण्याचा प्रतिभा जगदाळे यांच्या या कांदंबरीची प्रा. डॉ. मोहन पाटील यांनी उत्कटतेने पाठराखण केली आहे. सतीश भावसार यांनी विषयाला कवेत घेणारे मुखपृष्ठ या कांदंबरीसाठी दिलेले आहे.

मूल्य २५० रुपये सवलतीत १५० रुपये

मुक्ता प्रतिमा जगदाळे

